

TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK K PŘEDMĚTU HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY (5HD200)

Slovník vznikl v rámci projektu IRS Inovace didaktických pomůcek k předmětu Hospodářské dějiny 5HD200 č.14/2015, jehož řešitelský tým tvořili členové Katedry hospodářských dějin NF VŠE v Praze.

Je třeba upozornit, že pojmy nejsou vysvětlené vyčerpávajícím způsobem. Jejich výběr a definice odpovídají obsahu a pojetí přednášek úvodního kurzu z hospodářských dějin 5HD200 Hospodářské dějiny. Terminologický slovník je určen především pro studijní a výukové účely výše uvedeného předmětu, nikoli jako univerzální výkladový slovník. Neprošel jazykovou ani redakční úpravou.

8. PŘEDNÁŠKA

Druhá světová válka. Válečná ekonomika nacistického Německa. Hospodářské využívání Německem obsazených území na příkladu Protektorátu Čechy a Morava.

Bitva o Atlantik

– bitva trvající po celou dobu druhé světové války. Nejúpornější boje mezi německými plavidly a ponorkami a spojeneckými zásobovacími konvoji se odehrály od poloviny roku 1940 do druhé poloviny roku 1943. Právě v průběhu roku 1943 se díky masivnímu nasazení letadlových lodí, letounů, radaru a nových náloží a min podařilo získat převahu na stranu Spojenců. Důležité bylo rovněž prolomení šifer z německého šifrovacího zařízení Enigma.

Bitva o Berlín

– v únoru 1945 Rudá armáda prolomila německou obranu v Polsku a postupovala polským a německým územím k Berlínu. Bitva o Berlín začala v dubnu 1945 útokem Sovětů a obklíčením Berlína, aby koncem dubna obsadili město. Po sebevraždě Hitlera v berlínském bunkru se město vzdalo počátkem května.

Bitva o Británii

– série leteckých bojů o Velkou Británii mezi britským královským letectvem a německým Luftwaffe od července do října 1940. Cílem Německa bylo oslabit britskou leteckou obranu pro invazi do Británie. Po dočasné neutralizaci britského radarového systému se útoky Německa soustředily na britské přístavy a vojenské opěrné body na pobřeží, později na britská letiště a letecké továrny ve vnitrozemí, v konečné fázi se pak bojovalo k Londýnu a další velká britská města. Bitva skončila vítězstvím Britů, Německo se začalo soustřeďovat na jiná bojiště například na východní frontě.

Bitva o Normandii

– předcházelo jí úspěšné vylodění Spojenců na západním pobřeží Francie, v Normandii, v červnu 1944 v rámci operace Overlord. Úspěšná bitva o Normandii byla předstupněm k prolomení německé obrany na západě Francie, osvobození Paříže v srpnu, osvobození Belgie. Do konce roku 1944 se však kvůli zásobovacím obtížím Spojencům a odporu německých jednotek nepodařilo uskutečnit vpád do Německa a druhou světovou válku rozhodnout a situace na západní frontě se stabilizovala.

Cash&Carry

– opatření ze strany neutrálních Spojených států amerických, znamenající fakticky podporu Velké Británie mezi lety 1939–1941. Spojené státy americké mohly obchodovat s válečným a jiným materiálem se zeměmi ve válce za dvou podmínek. Zprvu, země si odveze nakoupený materiál na vlastních lodích (což v té době byla schopna pouze Velká Británie) a za druhé, země za nákup zaplatí hotově nebo ve zlatě, nikoli úvěrem.

Druhá republika

– období fungování Česko-Slovenské republiky na okleštěném území od 1. října 1938 (postoupení Sudet v rámci Mnichovské dohody) do 14. března 1939 (vyhlášení nezávislého Slovenského štátu). Původní Československo ztratilo třetinu svého území, část svého průmyslu, obranné opevnění. Bylo také oslabeno přílivem uprchlíků z oblasti obsazených Německem. Vláda vládla bez parlamentu, byla zavedena cenzura. Docházelo k rostoucímu tlaku ze strany Německa a Maďarska, častějšími konfliktům mezi Němci a Čechy. V březnu 1939 představitelé státu byli donuceni v Berlíně podepsat souhlas s okupací.

Druhá světová válka

– v pořadí druhý globální ozbrojený konflikt mezi lety 1939–1945. Pro Evropu válka začala na počátku září, kdy Německo napadlo Polsko, následně Francie a Velká Británie vyhlásily válku Německu. V polovině září pak Sovětský svaz zabral část polského území, jak bylo již předem dohodnuto. Sovětský svaz byl přepaden Německem v polovině roku 1941. Spojené státy začaly aktivně bojovat od prosince 1941 po útoku Japonska na americkou základnu v Pacifiku Pearl Harbor. V druhé světové válce tak proti sobě stály blok zemí vedených USA, Sovětským svazem (od poloviny roku 1941), Velkou Británií (tedy Spojenci) proti bloku zemí Osy (Berlín – Řím – Tokio) vedeném Německem, Itálií a Japonskem. Válka byla v Evropě ukončena kapitulací Německa v květnu 1945 a celosvětově kapitulací Japonska v září 1945. Válka přinesla převratné vojenské inovace, výrazné ekonomické, politické a sociální změny.

Exilová vláda v Londýně

– oficiálně Prozatímní státní zřízení Československa existující od července 1940 do dubna 1945 se sídlem v Londýně. Byla tvořena prezidentem republiky Edvardem Benešem, vládou a Státní rady (později i Právní rady). Existovala paralelně s protektorátní vládou a reprezentovala zájmy Československa v zahraničí, jelikož byla Spojenci uznána. Byla následována vládou Národní fronty (viz 13. přednáška).

Maginotova linie

– pás opevnění na východě Francie, poskytující ochranu na hranicích zejména s Německem a Itálií, vybudovaný mezi lety 1929–1940. V některých částech však vybavenost linie dělostřelectvem nebyla dostatečná a tudíž nebyla zcela nedobytná, jak se mnozí domnívali. Například v oblasti hranic s Belgií linie poskytovala slabou obranu, čehož Německo při vpádu do Francie na jaře 1940 obratně využilo. Pád částí Maginotovy linie v kombinaci s fatálními neúspěchy francouzské armády znamenal kapitulaci Francie v červnu 1940. Maginotova linie byla vzorem například pro československé opevnění stavěné v druhé polovině 30. let 20. století.

Kapitulace Japonska

– jednalo se o faktický konec druhé světové války. Japonsko kapitulovalo 2. září 1945 v důsledku svržení dvou atomových bomb na města Hirošima a Nagasaki ze strany USA. Na počátku srpna svrhl nejprve americký letoun uranovou bombu Little Boy na město Hirošimu, o několik dní později pak byla plutoniová bomba Fat Man shozena na město Nagasaki. Lidské ztráty se odhadovaly na stovky tisíc zemřelých nebo raněných.

Lend-Lease

– program pomoci Francii, Velké Británii, Číně a později i Sovětskému svazu ze strany Spojených států amerických na základě zákona z března 1941. Své budoucí Spojence Spojené státy zásobovaly nejen válečným materiálem a zbraněmi, ale i potravinami, benzínem. Pomoc spočívala v oficiálním pronájmu válečného vybavení, který měl být po skončení války vrácen, pokud nebyl zničen. Ve skutečnosti se však vesměs jednalo o dary. Spojené státy americké získaly protislužbou možnost využít základny Spojenců během války. Celkem byla pomoc poskytnuta v hodnotě cca 50 mld., z čehož dvě třetiny získala Velká Británie, pětinu Sovětský svaz. Program znamenal de facto opuštění neutrality Spojených států amerických.

Mnichovská dohoda

– dojednána 29. září 1938 v Mnichově. Zástupci Velké Británie, Francie, Německa a Itálie se dohodli na tom, že Československo do 10. října téhož roku postoupí pohraniční oblasti obývané z větší části obyvateli hlásící se k německé národnosti (tedy Sudety) Německu. Zástupce Československa byl přítomen, ale k jednání nebyl přizván. Oficiální důvod k tomuto postoupení uváděný Německem byl národnostní princip. Hitler požadoval sjednocení Němců do jednoho státu. Ve skutečnosti však měl dlouhodobý zájem na rozbití Československa a jeho průmyslovém potenciálu. Československo bylo vystaveno tlaku ze strany signatářů dohody již několik dní před jejím uzavřením. Československá vláda původně s požadavky Německa souhlasila, pro národních protestech, pádu vlády, generální stávce a všeobecné mobilizaci je odmítla, aby je nakonec přijala. Požadované území bylo bez boje postoupeno. Mnichovská dohoda byla příkladem politiky appeasementu ze strany Francie a Velké Británie.

Podivná válka (Sitzkrieg)

– období klidu na západní frontě během prvních osmi měsíců druhé světové války, tedy do útoku Německa na Francii na jaře 1940. Francie podnikla vpád do Sárska. Kvůli nepříznivému počasí, vysokým vojenským ztrátám Německa v Polsku a francouzskému spoléhání se na opevnění Maginotovy linie se další výrazné boje mezi Spojenci a Německem neodehrály.

Politika appeasementu

– politika ustupování požadavkům agresivních zemí (typicky nacistického Německa) s cílem udržení míru v Evropě ve 30. letech 20. století. Tuto politiku uplatňovaly západní demokracie, typicky Francie a Velká Británie. Výsledkem bylo mocenské posílení Německa, druhé světové válce se svět nevyhnul.

Protektorát Čechy a Morava

– část československého území vzniklá po postoupení Sudet a okupovaná nacistickým Německem od 15. března 1939 do 8./9. května 1945. Byl vyhlášen 16. března 1939 výnosem Adolfa Hitlera. Jeho ustanovení znamenalo porušení Mnichovské dohody. Hlavou byl státní prezident Emil Hácha (prezidentem již od listopadu 1938). Nejdůležitější postavou však byl Říšský protektor s rozsáhlými pravomocemi. Zahraniční politika protektorátu byla v rukou Německa. Již počátku byla hrubě porušována platná ústava stejně jako lidská, politická, ekonomická práva. Došlo ke zrušení politických stran, tvrdé cenzuře, rozpuštění armády, arizaci židovského majetku (viz 7. přednáška) a zvyšování podílu Němců na politickém a ekonomickém rozhodování a majetku (germanizaci). Souběžně bylo fungování protektorátního hospodářství podřízeno potřebám nacistické ekonomiky. Byla zavedena válečná ekonomika. Například v průmyslu se vyznačující regulací produkce v podobě ústředních svazů či placením válečného (matrikulačního) příspěvku.

Slovenský štát

– samostatný stát v podstatě na území dnešního Slovenska v období 1939–1945. Stát byl vyhlášen 14. března 1939, tedy den před obsazením zbylého území Československa nacisty. Štát se ve své zahraniční politice orientoval na nacistické Německo a stal se jeho politickým a vojenským spojencem. Slovensko se podílelo na útoku na Polsko na počátku září 1939.

Velkoprostorové hospodářství (Grossraumwirtschaft)

– koncept uspořádání nacistického Německa a jím ovládaných, vykořisťovaných území. Hospodářský prostor zabraných oblastí měl být organizován v soustředných kružnicích. Centrem by bylo Německo, jediná průmyslová oblast. Území okolo něj (například Československo) mu měla poskytovat potřebné nerostné suroviny, pracovní sílu atp. bez toho, aby sama rozvíjela průmyslovou výrobu. Území vzdálenější od centra měla být orientována výhradně na zemědělství.

Zákony o neutralitě

– série zákonů schválených mezi lety 1935–1939 ve Spojených státech amerických mající za cíl jejich neúčast v dalším evropském ozbrojeném konfliktu. V rámci těchto zákonů Američané postupně nesměli například obchodovat s válečným materiálem se zeměmi ve válce, poskytovat jim půjčky, americké lodě nesměly přepravovat osoby nebo zboží válčících zemí. V roce 1939 bylo zákonem dovoleno obchodovat se zeměmi ve válce za podmínky plateb v hotovosti a vlastní dopravě (viz Cash&Carry). Dovoz nebo vývoz zbraní byl umožněn pouze na zvláštní povolení. Zákony částečně pozbyly platnosti v roce 1941, kdy Spojené státy americké vstoupily do druhé světové války. Konotace zákonů je spíše negativní, nerozlišovaly mezi agresorem a obětí války.

Zimní válka

– zahájena napadením Finska Sovětským svazem v listopadu 1939, když Finsko nereagovalo na sovětské požadavky na finské území. Tyto požadavky byly signálem sovětské územní expanze plánované v rámci paktu o neútočení uzavřeném mezi Sovětským svazem a Německem. Přes jasnou početní převahu Sověti narazili na nečekaný a tuhý odpor Finů, zároveň vlivem čistek v Rudé armádě nebyli dostatečně bojeschopní. Rusku se podařilo prorazit obrannou linii až v únoru 1940. Konflikt skončil uzavřením Moskevského míru v březnu 1940. V důsledku míru si Finsko udrželo nezávislost, avšak postoupilo cca 10 % svého území Sovětskému svazu.

Životní prostor (Lebensraum)

– nacistická koncepce ospravedlňující německou expanzi v Evropě, zejména na východ. Podle nacistů bylo nutné získat další životní prostor a půdu pro početné německé obyvatelstvo. Podle rasových principů německý národ měl nárok na úrodnou půdu ve východní Evropě. Původní obyvatelstvo mělo být vykořisťováno a v dlouhodobém horizontu vyhlazeno.